

Svenskbyborna och rasbiologi
av Göran Svedberg

Tidigt på morgonen den 1 augusti 1929 sedan gled färjan från Tyskland in i Trelleborgs hamn. Ombord fanns 885 svenskättlingar från Gammalsvenskby i Ukraina. En stor mängd människor väntade på kajen, vanliga nyfikna förstås men också medlemmar ur den officiella välkomstkommittén med prins Carl i spetsen.

Ankomsten var slutpunkt på en lång kamp med de sovjetiska myndigheterna för att få ut svenskbyborna ur det som då var sovjetrepubliken Ukraina. Från svensk sida var det främst Röda korset och hovet som hade engagerat sig.

När välkomstcermonierna var över fraktades svenskbyborna till Jönköping och lokaler som tidigare tillhört Smålands regemente.

En institution där man väntade på bybornas ankomst var Statens institut för rasbiologi. Institutet hade grundats bara några år tidigare, på nyåret 1922, efter initiativ från den socialdemokratiska riksdagsmannen Alfred Petrén och bondeförbundaren Nils Wohlin, men de tankar som låg bakom bildandet går längre tillbaka i tiden. I Sverige kan man peka på det skallindex och typologisering av skallformer man introducerade i mitten av 1800-talet. Ledare för institutet var Herman Lundborg, då 54 år, läkare med inriktning på psykiatri och neurologi. Lundborg hade inlett sin karriär med att doktorera på en ärftlig sjukdom i en bondesläkt på Listerlandet i Blekinge.

Den tidiga rasbiologin sysslade med tankar på en nordisk ras och ärftlighet, vilket väl anknöt till Lundborgs forskning.

Gemensam var rädslan för att befolkningen i Sverige var på väg att degenerera, delvis till följd av att ”bättre” folk och släkter fick färre barn, medan ”sämre” folk ur lägre klasser och mentalt svaga födde fler barn. Det här skulle längre fram i tiden leda till ett steriliseringsprogram även mot grupper som alkoholister och kriminella i syfte att ”sanera folkstammen” som det hette.

Rasblandning var också något Lundborg starkt avrådde från, framför allt mellan raser som han betecknade som högstående, till exempel den svenska, och sådana som ansågs vara sämre folkelement som zigenare.

I slutet av 1800-talet genomförde Svenska sällskapet för antropologi och geografi mätningar av 45 000 värnpliktiga. Resultatet blev inte det man antagit – antalet nordiskt långskalliga var inte så många som förväntat sig. Hade rasblandningen redan gått så långt?

I skenet av det var förstås intressant att titta närmare på svenskbyborna.

De, eller snarare deras förfäder, hade lämnat Sverige under tidig medeltid i samband med ett antal svenska korståg till det då fortfarande hedniska Finland.

Korstågen handlade emellertid inte bara om religion utan var också om regelrätta erövringar. Svenskarna ockuperade södra Finland och svenska bönder och fiskare flyttade in.

Några valde att inte stanna där utan tog steget över viken till det som nu är Estland. Grupper med svenskättlingar växer till byar och landsändar, främst i norr och väster, runt de stora öarna Dagö och Ösel.

I slutet av 1700-talet blev en grupp svenskättade bönder på Dagö oense med sin godsherre Karl Magnus Stenbock – inte hjälten från slaget vid Helsingborg utan en senare upplaga – om skyldigheter och rättigheter gentemot varandra.

Striden slutade men att den ryska regeringen bestämde sig för att flytta de besvärliga bönderna till södra Ukraina som nyligen erövrats från turkarna och nu skulle koloniserats.

I slutet av augusti 1871 gav sig 987 män, kvinnor och barn med pick och pack iväg till fots från Dagö för att vandra den långa vägen söderut.

Färden tog över åtta månader. Den 1 maj 1782 nådde gruppen Dnjeprs strand. Då var de bara 535 kvar, resten hade dött eller flytt sin kos längs vägen.

Dessa svenskätlingar blev kvar i byn, som av tyska grannar döptes till Gammalsvenskby, till 1929 då de evakuerades till Sverige.

Gruppen hade alltså varit borta från Sverige i cirka 600 år när färjan gled i land i Trelleborg den 1 augusti och sällan gift sig utanför sin egen krets. En perfekt befolkningsspilla i jakten på den nordiska rasen kan tyckas.

En som snabbt engagerade sig var Wilhelm Krauss, judisk flykting från Wien och sedan anställd antropolog av Rasbiologiska institutet i Uppsala. Han hade kontakt med svenskbybornas ledare pastor Kristoffer Hoas.

Problemet för honom var att Gammalsvenskbykommittén, som bildats för att samla in pengar och köpa bondgårdar åt svenskbyborna, varit i kontakt med institutets chef, Herman Lundborg innan.

Redan den 12 augusti, knappt två veckor efter ankomsten, skriver kommitténs sekreterare, kapten C.O.M Kleberg: ”Inom Gammalsvenskbykommittén har väckts förslag om utgivande en bok om Gammalsvenskbyborna och har jag därvid ansett, att det skulle vara av intresse att få med någon uppsats berörande deras rasförhållande”.

Herman Lundborg blir intresserad och meddelar via brev att han reser till Stockholm inom kort för att diskutera med kommittén om boken.

Nu börjar en dragkamp mellan chefen Lundborg och lärlingen Krauss som är den som verkar hetast på gröten.

I slutet av augusti får Krauss ett bekymrat brev från institutet: ”...om besöket i Jönköping. Du har visserligen att enligt planen inträffa där den siste aug, eller 1 sept, men för blott under en eller högst två dagar orientera Dig beträffande gammalsvenskbyborna. Du får emellertid på inga villkor börja fotograferingar eller mätningar eller i övrigt träffa några anstalter för undersökningar.”

Och så hänvisas till professorns – eller chefen som han oftast kallas – planerade uppsats i bokform.

Den entusiastiske Krauss låter sig inte nedslås. Några dagar senare svarar han att han varit i Jönköping: ”Pastor Hoas ansåg, att skulle de bli någon undersökning, så borde den påbörjas snarast.”

Och lite senare: ”Hoas har ingenting emot en undersökning. Han erbjöd sig att tala med de kvarvarande och lämna en rekommendation så att man blir förberedd på undersökningen och benägen för densamma.”

Till slut verkar det varken ha blivit undersökning av rastillhörighet eller avsnitt i någon bok. Kanske berodde det på praktiska orsaker. Svenskbyborna var på väg att spridas över landet, de placerades på olika bondgårdar för att få erfarenhet av svenskt jordbruk, eller också var det ekonomiska skäl bakom. Institutet var i ständig penninganöd och i ett protokoll från januari 1930 där man diskuterar året som gått redogör man för sin stora undersökning av lapparnas rasbiologi där första delen kommit som bok och där del två planeras. Man konstaterar också att ”institutets ekonomiska villkor medger för närvarande icke, att verksamheter i nämnvärd omfattning utsträcker även till andra uppgifter”.

Efter Andra världskriget föll rasbiologi ur modet och Statens institut för rasbiologi ombildades 1958 till ”Institutionen för medicinsk genetik” och knöts till Uppsala universitet. Hur gick det då för de svenskbyborna? 70 av dem reste vidare till släktingar i Kanada, 243 återvände till Ukraina och byn, några för att de var missnöjda med mottagandet i Sverige, andra av hemlängtan. Men merparten stannade, de flesta på Gotland där de varje år den 1 augusti firar ankomsten till Sverige och ringer i den kyrkklocka som de släpade med sig från Gammalsvenskbyn. Och fortfarande vet ingen om de är kort- eller långskalliga.